

HELLER ÁGNES

Mi a modernitás?

*Heller Ágnes
filozófus
az MTA rendes tagja*

Sokat hallani ma a „posztmodernről” – mintha az valami olyan fejlemény volna, amely megkérdőjelezi a modernséget a kultúra, a gondolkodás történetében. Pedig a modernitást magát is a megkérdőjelezés szelleme mozgatja: egyfajta dinamika, amely valahol az ókori Athénben született, ott munkál a zsidó–keresztény kultúrában, és azóta is bomlasztóan hat minden hagyományos, hierarchikus és tekintélyelvű társadalomra. Mégis, a modern társadalom az egyetlen, amelyet ez az elbizonytalanító dinamika nem fenyeget összeomlással – ellenkezőleg, ez tartja életben.

A modernitás rejtélye

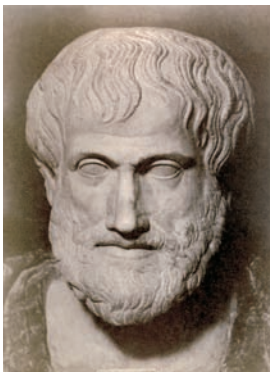
Mi, filozófusok, kedveljük a „Mi a...?” típusú kérdéseket, mint például „Mi a lét?”, „Mi a gondolkodás?”, „Mi az élet?”, „Mi az idő?” vagy „Mi a történelem?”. Arra azonban vigyázni szoktunk, hogy ne egy definícióval válaszoljunk rájuk, inkább hosszú fejtegetésekkel élünk. Vagy ha meg is határozzuk a fogalmat, ezt annak tudatában tesszük, hogy az eredmény üres és semmitmondó lesz, s legfeljebb azt jelzi az olvasónak vagy hallgatónak,

1929-ben született. Budapesten érettségizett, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán diplomázott. 1955-től a filozófiai tudomány kandidátusa, 1967-től akadémiai doktora lett; 1990-től az MTA levelező, majd 1995-től rendes tagja.

Pályáját középiskolai tanárként kezdte. A Budapesti Iskola egyik megalapítója, Lukács György tanítványa. Az 1956-os forradalom után politikai okokból elvesztette akadémiai állását. 1963–1973 között az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának munkatársa volt, 1973-tól „politikai munkanélküliként” fordításokból élt. 1977-ben Ausztráliába emigrált. Kezdetben a melbourne-i egyetem szociológiai tanszékén, majd a New York-i Új Társadalomtudományi Főiskolán tanított. 1989-ben hazatért, az ELTE Esztétika és a JATE Filozófia tanszékén egyetemi tanár, majd professor emeritus.

Az MTA Filozófiai Bizottságának, az UNESCO Tudományos és Technológiai Etikai Világbi-zottságának, több magyar és külföldi szakfolyóirat szerkesztő-bizottságának tagja.

Főbb kutatási területe: az etika, az erkölcsfilozófia, a metafizika és az esztétika.

Arisztotelész (i. e. 384–322)

Metafizikai rendszerek:

metafizikának először Arisztotelész „első filozófiáját” nevezték, azóta pedig minden olyan filozófiát, mely a létezés és a gondolkodás végső kérdéseit kutatva elvezeti az olvasót–hallgatót az abszolút igazsághoz. A metafizikai rendszerek hierarchikusak. Legalacsonyabban helyezkedik el ebben a hierarchiában az anyag és az érzéki ismeret vagy tapasztalat, legmagasabban a tiszta szellem (ideák, Isten) vagy a tisztán fogalmi gondolkodás (intellektus, tiszta ész). A legtöbb metafizikai rendszer kettéosztja a világot egy igazi világra, mely „fent”, és egy látszatvilágra, mely „alant” helyezkedik el. A felvilágosodás kora óta – párhuzamosan a társadalmi hierarchia leépítésével – kezdik leépíteni, lerombolni a metafizikai rendszereket is. Manapság divat a „metafizika” szót szitokszóként használni.

hogy a továbbiakban ezt a fogalmat milyen értelemben fogjuk használni. Az igazi feladat az, hogy a szónak, a fogalomnak értelmet, azaz tartalmat adjunk, tehát a saját igazságunkat elhithessük – azzal, hogy érvelünk, leírunk, elbeszélünk. Arra törekszünk, hogy a megszólítottak elméjében, lelkében felkeltsük az „aha”-élményt, hogy gondolja, érezze úgy: valóban, így van, ez az, én is így hiszem, így tudom.

Ez az előadás egy – a filozófiai hagyományban uralkodó kérdésekhez képest – szűkebb „Mi a...?” kezdetű kérdést tesz fel. Ha azt kérdezem: „Mi a modernitás?”, vagy magyarosabban, habár pontatlanul: „Mi a modernség?” – nem egy univerzáléra, például a lét lényegére, hanem csupán egy bizonyos világkorszak, a mi világkorszakunk sajátosságaira kérdezek. Ennyiben a „Mi a...?” típusú kérdés átalakítható egy „Mi a különbség?” típusú kérdéssé is, amely így hangzik: „Mi a különbség a modernséget megelőző világkorszak, illetve számos világkorszak és a modernség között?” Persze ha Hegelnek igaza van, és a filozófia voltaképpen nem egyéb, mint a mindenkori jelenkor gondolatokba foglalása, akkor a szűkebb kérdés tartalmazza az általánosabb gondolatot.

De akárhogy van is, a kérdés megválaszolásában követem az európai filozófia fővonalának szokásait. A **metafizikai rendszerek** hagyományától eltérően azonban nem fogom a „modernség” fogalmát előre meghatározni. A kérdésre adott válasznak az előadás végére kell kiderülnie. Ahogy a detektívregény írójának már az első fejezetben tudnia kell, hogy ki a gyilkos, de jobb, ha az olvasó ezt csak a végén tudja meg, úgy van ez szerintem ebben az esetben is, hiszen a bonyodalom, a kifejtés az érdekes. Igaz, a modernség nem rejtvény, azaz nem lehet megfejteni, inkább rejtély, ahogyan a történelemben – s nem csak a történelemben – minden az. Egy rejtély nem fejthető meg, csak értelmezhető, s nem csupán egyféleképpen. Bizonyára találkoztak már a modernség másfajta értelmezéseivel, mint amit én fogok itt kifejtetni, ha pedig nem, akkor minden bizonnyal még fognak. De azért van, amiben minden értelmező megegyezik, s ez a filozófiában nem is csekélység. Például abban, hogy a modernség mint olyan létezik, hogy a történelmi lét feltételei lényegesen megváltoztak az utóbbi háromszáz-valahány esztendőben, hogy ennek a változásnak az értelmezése önismeretünk szerves része. Az a gondolkodási mód, melyet manapság posztmodernnek neveznek, ugyancsak ezt a kérdést – vagy ha jobban tetszik, ezt a rejtélyt – firtatja.

Módszertani dilemmák

A modernség értelmezésével kapcsolatban felvetődik néhány módszertani kérdés. Kettőt ezek közül különösen fontosnak találok.

Tényezők, ok/okozat, véletlen

Az első arra vonatkozik, hogy hány tényezőt vonunk be az elemzésbe, illetve a kölcsönhatások között számolunk-e valamilyen hierarchikus sorrenddel.

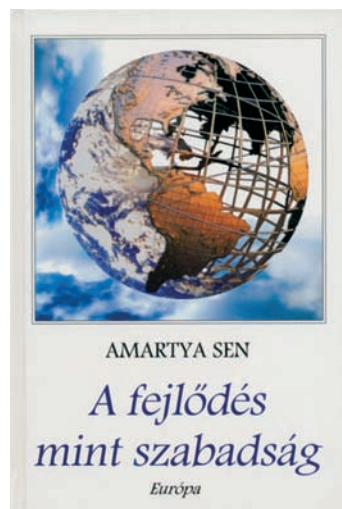
Még ma is szokásos például a modernség fokát az egy főre jutó termelés-

sel mérni. S habár óvatosabb elemzők hangsúlyozzák, hogy nem a modernség, hanem a modernizáció fokát mérik, a nemrég Nobel-díjat kapott kitűnő bangladesi származású közgazdász, Amartya Sen még ezt is vitatja, mivel szerinte a modernizáció sem mérhető, különösen nem egyetlen tényezővel, mert a szokásokban és a mentalitásban megjelenő kulturális hagyományok lényegesen módosítják a képet.

De a többtényezős modellek között is van egy döntő különbség. Van-e a számos tényező között egyetlen olyan, mely mindig és mindenkor alapvető? Az egyik magyarázó modell szerint, amely alapjában ok-okozati összefüggésekben gondolkodik, van ilyen: ez lehet a technika, a gazdaság, a tudomány, az erkölcs vagy más. Azért kauzális ez a modell, mert még ha figyelembe vesz is úgynevezett kölcsönhatásokat, hajlamos arra, hogy amikor törvényszerűségek segítségével magyaráz, valamelyik tényezőt kitüntetett módon kezelje, vagyis hogy egy-egy tényező változásából mint főokból vezesse le a többi alakulását mint okozatot.

A másik koncepció szerint – melyet én is osztok – nem lehet egyetlen meghatározó tényezőről beszélni, mivel különböző kultúrákban, mi több, ugyanazon a kultúrán belül is, más és más helyzetekben, más és más tényezők lehetnek alapvetőek. Tehát egyetlen tényezőnek sincs **ontológiai** elsődlegessége. Mint mondtam, én ma ezt az utóbbi modellt fogadom el, de megértem azokat, akik az előbbire fogadnak, bár ugyanakkor azt is hiszem, hogy tévednek. A kauzalitással – oksággal –, illetve a törvényszerűségekre hivatkozó magyarázattal ki akarják kerülni annak a fájdalmas ténynek az elfogadását, hogy világunk kontingens, véletlenszerű. Abban tévednek, hogy ezzel bizony nem tudják a fájdalmas igazságot elhessegetni.

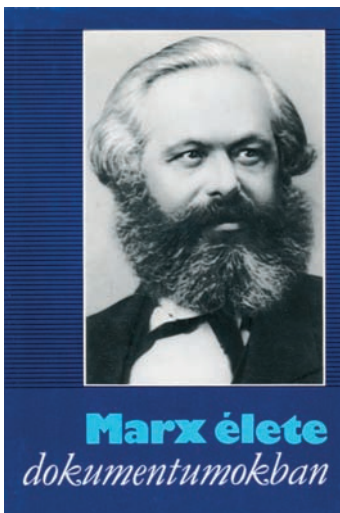
Arisztotelész metafizikája szerint minden, úgynevezett ható okokból létrejött jelenség vagy történés véletlenszerű. S Leibniz több mint kétezer évvel később ehhez még hozzáfűzte, hogy minden tényigazság kontingens, hiszen ami megtörtént, másként is történhetett volna. Ha az ember fejére esik egy téglá, ez a ható okok összejátszása következtében történik, de nem ettől függetlenül, hanem éppen ezért, tökéletesen véletlen balszerencse. Az azonban, hogy a gyermekből felnőtt lesz, nem véletlen, mivel az emberi fejlődés objektív teleológiája – az úgynevezett cél-ok, nem pedig a ható ok – határozza meg. Csak az Isten által való eleve elrendelés és gondviselés gondolata tud sikeresen megküzdeni a heterogén tényezők összejátszásának véletlenszerűségével a történelemben, vagy ennek az eszmének modernizált s esetleg szekularizált változatai tudnak elgondolni egy a véletleneken keresztül megvalósuló világcélt, melynek a „véletlenek” a hordozói. Így például Hegel szerint az úgynevezett világsszellem, azaz a nagybetűs Ész munkálkodik a világtörténelemben. A különböző történelmi népek szelleme hajtja előre a történelmi fejlődést, hogy az végül a modern világban, a jelenben érje el célját – azaz a történelem végét. Marxnál a világsszellem helyét a termelőerők foglalták el, melyek fejlődése mindig újabb és haladottabb, de mindig kizsákmányoláson alapuló társadalmi berendezkedéseket hoz létre, míg végül képes lesz olyan méretű gazdagságot teremteni, hogy feleslegessé váljon a piac és az állam, és min-

Ontológia:

a létről szóló tan. Minden metafizika ontológia is, de nem minden ontológia metafizika. Az utóbbira példa Heidegger „fundamentális ontológiája” a *Lét és idő* című munkájában.

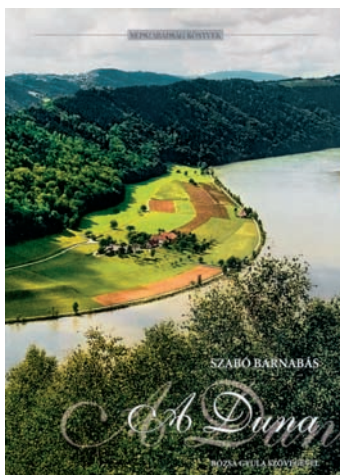

denki szükségletei szerint részesülhessen a megtermelt javakban. A történelem vége, beteljesülése Marx felfogásában tehát már a kezdetekben benne foglaltatik és egyre gyorsabban bontakozik ki, ahogy a cél felé közeledünk, mint ahogy ezt annak idején az eszkatologikus mozgalmak is vallották.

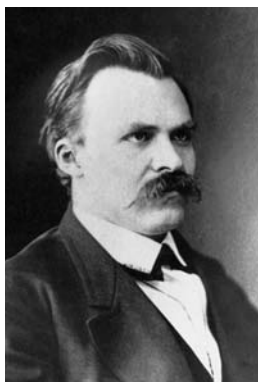
Az a felismerés, hogy az események véletlenszerűek, mi több, hogy egyetlen történelmi korszak sem következik szükségképpen az előzőből, azonban még nem zárja ki az egyes történelmi struktúrák sajátos szerkezetének elemzését, sőt meg is könnyíti azt. Miután egy struktúra – mint amilyen például a modernség – létrejön, annak lényeges és állandó elemei, pontosabban szólva azonossága – tehát mindaz, ami azzá teszi, ami – könyvebben, kevesebb elfoglaltsággal tehető vizsgálódás tárgyává, ha nem feltételezzük, hogy valamilyen szükségszerűség hozta létre.

Genezis/genealógia

A második fontos módszertani probléma a modernség kialakulásának történeteivel kapcsolatban jelentkezik. Az európai posztmetafizikus filozófiákban egy jelenség lényegének megértéséhez hozzátartozik a jelenség létrejöttének, keletkezésének elbeszélése is. Itt is két típust különböztethetünk meg. Az egyik eredetről, a másik genealógiáról beszél.

Az eredetkutatás megértéséhez elegendő csak arra gondolnunk, hogy a Duna a Fekete-erdőben ered. Aki a Duna eredetét kutatja, az visszamegy a kezdetekhez, az első kispatakhoz, és onnan „vezeti le” a teljes folyam(at)ot: hozzáveszi a következőt, majd az ezután következőt, hogy végül eljusson a máig. Persze kérdéses, hogy miért azt a fekete-erdei patakot tekintjük a Duna eredetének, mikor annyi más folyó is táplálta, amelyek szintén erednek valahonnan – de egy biztos, hogy mindig folyók, egymással érintkező vizek táplálták.

Nietzsche, Friedrich Wilhelm
(1844–1900)

Ezzel a módszerrel tehát – a történelemre alkalmazva – a múltból jutunk el a mához. Ezzel szemben a genealógia a mából indul a múlt felé. A genealógia eljárását is könnyű megérteni. Mindenkinnek vannak szülei, e szülőknek is voltak szüleik és így tovább. Nos, már a nagyszülők sem ismerték okvetlenül egymást, a dédszülőkről nem is beszélve. De mindannyian – az összes ősök, akik esetleg a világ legkülönbözőbb tájain éltek, mással foglalkoztak, másban hittek és egymásról mit sem tudtak – bennem egyesülnek. Amikor elhatározom, hogy felkutatom őseimet, a jelenből indulok ki, és olyanokat kérdezek és keresek, akiknek egymáshoz már semmi közük sem volt. Ilyen a filozófiai genealógia is, amelyet a modern filozófiában Nietzsche honosított meg. A következőkben ezt a módszert fogom követni. Igaz, legalább egy fél esztendőre lenne szükségem ahhoz, hogy a modernség elméletének azt a vázát, melyet most önöknek felrajzoltok, hacsak valamennyire is, tartalommal töltsen meg. De ez alatt a háromnegyed óra alatt is igyekszem egy olyan csontvázát bemutatni, melynek nem hiányzik sem a feje, sem a keze, sem a lába.

A modernség dinamikája: az ellentmondás szelleme

A modernség két összetevőjéről szeretnék beszélni: a modernség dinamikájáról és a modern társadalmi berendezkedésről.

A modernség dinamikája röviden úgy írható le, mint egy adott társadalmi világrend értékeinek, illetve azok érvényességének intézményesített tagadása. Eredete még az időszámításunk előtti korra tehető – hogy pontosan mikorra, az persze vitatható. Én az i. e. 6–5. századot és Athén városát jelöl-ném meg idejének és forráshelyének – és Szókratész személyében látom megtestesülni.

A modernség dinamikája megjelenhet a pusztá tagadás formájában is, mint egyes szkeptikus iskolák esetében, de úgy is, hogy a tagadott, azaz megtagadott, érvénytelenített értékekkel a beszélő, alkotó vagy cselekvő más, új értékeket állít szembe. A filozófiában a Platón által megrajzolt Szókratész volt az, aki ezt az utóbbi eljárást tudomásunk szerint először, habár ironikusan, gyakorolta. A modernség dinamikája beszédbe foglalva körülbelül így hangzik:

- › amit igazságosnak tartanak, az nem igazságos: valami más lenne igazságos;
- › amit igaznak hiszünk, az pusztá vélemény: valami más az igazán igaz;
- › amit szépnek hiszünk, az nem szép, a szépség valami egészen más;
- › amit jónak fogadunk el, az nem jó, mert valami egészen más az igazán jó.

Szókratész egy személyben testesítette meg a modernség dinamikájának három mozzanatát, azaz a beszédet, a magatartást és az alkotást. Az athéni piacon, az agórán sétálva kérdezgette azokat, akik tudni vélték a választ

Szókratész halála. Jacques-Louis David festménye, 1787

Lineáris történelem:

az a történefefogás, mely a je-
lent nem a múlthoz való vissza-
térésként gondolja el, hanem
mint a múlttól radikálisan eltér-
ő jövőbe események színterét.
A lineáris történefszemlélet kü-
lönleges szerepet juttat az időbe-
liségnek és az idő folyásának.
A bibliai történefefogás pél-
dálul – mind az Ószövetségben,
mind az Újszövetségben – a li-
neáris történefefogást testesíti
meg, nem pusztán a történetek-
ben, hanem az üdvtörténetben
is. Ez a lineáris történefefogás
jellemzi a felvilágosodás legtöbb
gondolkodójának – például
Lessingnek vagy Kantnak –
a történefilozófiáját is.

Messianisztikus-chiliasztikus jövőkép:

a keresztény chiliasztikus jövő-
kép alapszövege János jelenései-
nek az a passzusa, melyben Já-
nos megjövendöli az ezeréves
birodalmat, melyben Krisztus
az igazakkal együtt fog a Föl-
dön uralkodni az Utolsó Ítélet
előtt. Az ezeréves birodalomban
a természet virágzik, és a földön
béke honol. A zsidó messianiz-
mus – Jesejah, Dániel – erősen
hatott a chiliasztikus fantáziára,
majd mozgalmakra is: az ezer-
éves birodalomra várunk, arccal
a jövő felé nézünk, de eljövete-
lét siettetni nem tudjuk, ahogy
a Messiás eljövételét sem. Akár
ma is megtörténhet.

Devotio moderna:

„új jámborság”; a 14. század-
ban Németalföldön kialakult
vallásos reformirányzat, amely
az egyszerű laikus polgár Isten-
hez való személyes odafordulá-
sának lelki fontosságát, illetve a
puritán szellem erejét hangoz-

minden kérdésre, megrendítette magabiztosságukat, ellentmondásba ke-
verte őket, hogy belássák: tudásuk nem igaz tudás, csupán megalapozatlan
vélemény. Ugyanígy viselkedett bírái előtt is, akik ezért halálra ítélték. Ami
pedig az alkotást illeti, a filozófia – mint a platóni párbeszédekben ábrázolt
Szókratész szülötte – azóta is minden jelentős korszakában a modernség
dinamikájának szellemében is építkezett. Hegel gondolata, mely szerint
a modern világ a filozófia megvalósulása, ebben az értelmezésben találó.

A zsidó és keresztény gondolkör, ha többnyire nem testesítette is meg
ezt a dinamikát, mégis nagymértékben hozzájárult annak periodikus újra-
felfedezéséhez már csak azzal is, hogy a kezdetekhez való kozmikus és törté-
nelmi visszatérés mítoszai helyére a **lineáris történetet** és a **messianishti-
kus–chiliasztikus jövőképeket** állította – ennek kifejtése azonban nem en-
nek az előadásnak a feladata.

Az »új«, a »fejlődés« és az »egyetemes haladás«

Mikor a „modern” szó elterjedt az európai reneszánszok egymást követő sza-
kaszaiban, az újat jelentette a régivel szemben, feltételezve, hogy az új, az úgy-
nevezett modern – mint például a keresztény reneszánsz esetében a **devotio
moderna** – igazabb, mélyebb, jobb, szebb a réginél. A modern szónak ez a
használata, ami teljesen a modernség dinamikájának szellemében fogant,
mind a tegnapi napig divatos maradt. Modern művészetnek az új művészeti
irányzatokat, modern filozófiának az új filozófiai rendszereket neveztük.
Ugyancsak kiterjedt ez a szóhasználat az életformára és a gondolkodásra is.
A felvilágosodás korától kezdve gyakorta azonosították a modernséget a felvi-
lágosodással, holott az utóbbi – mint a modernség dinamikájának előretörése
– az előbbinek csak egy mozzanata. Feltételeztük, hogy a modern ember sem-
mit sem fogad el a tekintélyelv alapján, hogy mindenre rákérdez, kizárólag
saját elméjével gondolkodik, szkeptikus és individualista. Kétségtelen, hogy a
modernség dinamikájának a modernséggel való azonosítása szerves és kölcsö-
nös kapcsolatban van az úgynevezett **nagy elbeszéléssel**, mely a 19. század-
ban és a 20. század kezdetén egy időre győzedelmesen terjesztette azt a tudo-
mányosnak nevezett meggyőződést, mely szerint a Történelem – nagy T-vel
írva – nemcsak a fejlődésről, de az egyetemes haladásról is szól, hogy mi min-
denben a régiek felett állunk, ahogy a mi utódaink is mindenben felettünk
fognak állni. Ma megkérdőjelezzük a nagy elbeszélés érvényességét, ahogy
megkérdőjelezzük a felvilágosodás és a modernség azonosítását is. A mai mű-
vészetet és életformákat nem azért nevezzük sokan posztmodernnek, mintha
mi már túl lennénk a modernségen, hanem azért, hogy a modern fogalmát
ne a „jó, szép, igaz, mert haladó” ma már hagyományos, s ebben a történelmi
pillanatban nem követhető szellemében értelmezzük.

Amikor a modernség dinamikáját beszédben, magatartásban, alkotás-
ban csoportosan vagy intézményesen kezdik gyakorolni, a tradicionális tár-

sadalmak válságkorszakot élnek át. Ahogy a „tradicionális társadalom” fogalma is jelzi, ezeket a társadalmi berendezkedéseket múltjuk, eredetük legitimálja, azaz teszi lényegében önként elfogadottá; mi több, olyan társadalmi berendezkedéssé, melytől lényegében különbözött s esetleg jobbat el sem lehet gondolni. A modernség dinamikája éppen az értékek legitimítását támadja meg, aminek következményeképpen a hagyományos társadalmakkal többféle dolog történhet: vagy újrarendeződnek a kríziskorszak után, vagy végképpen összeomlanak, vagy egy új, más formába rendeződnek, vagy pedig hozzájárulnak egy modern társadalmi berendezkedés megjelenéséhez. Nem a modernség dinamikája határozza meg tehát a modern társadalmi berendezkedést, mivel annak pusztán egyik, bár – legalábbis a kezdetben – szükséges feltétele.

A modern társadalmat azonban – minden hagyományos társadalommal szemben – éppen az jellemzi, hogy a modernség dinamikája nem fenyegeti összeomlással. Sőt az, ami a premodern társadalmakban a válság jele, az a modern társadalmakban a társadalom működésének szerves feltétele. A modern világban szinte mindenki részt vesz a modernség dinamikájának gyakorlásában egészen a közhelyszerűségig. Ma minden napilap is arról szól, hogy ez most nem jó, valami más lenne inkább jó, ez nem igazságos, valami más igazságosabb lenne, ez nem igaz, valami más az igazság. A modernség dinamikája nélkül a modern tudományos fejlődés elképzelhetetlen lenne, hiszen – mint ezt Max Weberől vagy Karl Poppertől már régen tudjuk – egy modern tudományos eredmény csak akkor igaz, ha cáfolható.

Számos írás – melyek közül talán Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című könyve volt a legsikeresebb – párhuzamot vont a hagyományos kultúrák és a modern nyugati kultúra között, analógiás alapon a mi társadalmi berendezkedésünk közeli pusztulását jósolva. Az analógia hamis, mert nem veszi tekintetbe azt, amiről az előbb beszéltünk: mindaz, ami a tradicionális kultúráknál a pusztulás előjele volt, az a miénknek éltető eleme. A modern világban azok a társadalmi berendezkedések lesznek hosszú távon tarthatatlanok, amelyekben nem gyakorolják a modernség dinamikáját, illetve ahol ez egy túlságosan szűk réteg előjogává válik – ahogy ez például a Szovjetunió esetében történt. Hogy a modernség egyes értékeinek, elsősorban a felvilágosodás értékeinek tagadása is a modernség dinamikájának formáját öltheti, más lapra tartozik. Ezzel kapcsolatban csak megemlíthetem a vallási és egyéb **fundamentalizmusok** terjedését.

A felvilágosodás öröksége: szabadság, haladás, utópia

A modernség dinamikája Európában olyan egyéb feltételek között erősödött meg, melyek együtt – hosszú hanyattatásokon és számos tényező véletlen egybejárásán keresztül – elvezettek a modern társadalmi berendezkedés kialakulásához, majd századokat igénybe véve annak stabilizálódásához

tatta. A lelki mozgalom főként Rotterdami Erasmus közvetítésével hatott a lelki megújulást hirdető protestantizmusra, s ezen keresztül a modern ember vallásosságára is.

Nagy elbeszélés:

nagy elbeszélésnek vagy nagy narratívának a 18. század végétől elterjedt és a 19. században egy időre uralkodóvá vált történelemfilozófiát nevezzük, mely az úgynevezett világtörténelmet a kezdetektől a jelenig egységes folyamatnak írta le, tehát úgy beszélt el a történelmet, mintha egyetlen összefüggő folyamatról lett volna szó. Gyakorta úgy értelmezik, mint a halódó metafizika utolsó kísérletét a fennmaradásra azáltal, hogy a térbeliséget („fent” – „lent”) időbeliséggel helyettesítette.

Fundamentalizmus:

modern jelenség. Amíg vannak fundamentumaink, azaz abszolút bizonyosságaink, amelyekre világunkat és életünket építjük, addig nincs fundamentalizmus. Miután ezeket a biztos alapokat elvesztettük, mindig vannak és lesznek olyanok, akik újraválasztják elődeik fundamentumait vagy újabbakat választanak maguknak. Ez azonban önmagában még nem fundamentalizmus. Akkor lesz az, mikor egy mozgalom vagy egy egyén az általa választott fundamentumokat mások számára is kötelező érvényűnek tartja, és nem viseli el, mi több, erkölcstelennek, hazugnak, árulónak nevezi és – ha módja nyílik – üldözi azokat, akik nem ismerik el fundamentumaikat és nem azok szerint élnek.

A Függetlenségi nyilatkozat, 1776

és az egész világban való elterjedéséhez. A felvilágosodás azon a hitvalláson alapul, hogy – ahogy azt végül az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazta – minden ember szabadnak születik és egyenlően van a Teremtő által ésszel és lelkiismerettel felruházva, s hogy mindenkinek joga van az élethez, a szabadsághoz és saját boldogulása kereséséhez. Ez a hitvallás elmentmondott minden hagyományos társadalom credójának, nevezetesen annak, hogy az egyik ember szabadnak születik, a másik rabszolgának, az egyik nemes úrnak, a másik városi polgárnak, a harmadik jobbágnak vagy szolgának. Minél többen osztották a Függetlenségi Nyilatkozatban röviden összefoglalt meggyőződést, annál inkább megroppantak a hagyományos világ tartóoszlopai, hogy végül teljesen össze is omoljanak. A Bastille lerombolása egy történelmi pillanat aktusának szimbólumában foglalta össze azt, ami előtte és utána történt. A modernség dinamikája játszotta itt Sámson szerepét, bár a sikerhez az épület belső szerkezeti hibáira is szükség volt.

Tehát minden ember egyformán szabadnak születik. De mit jelent ez a mondat? Ha jól meggondoljuk, semmit, azaz semmi megfoghatót. Valóban credóról van itt szó, melyet – szimbolikusan – aláírásunkkal hitelesítünk. Vállaljuk, hogy úgy fogunk cselekedni és ítélni, mintha minden ember egyaránt szabadnak született volna, önmagunkat beleértve. Ez körülbelül annyit jelent, hogy a modern világ a szabadságra van alapozva. Csakhogy a szabadság olyan alap, amely nem alapja semminek. Ezért is oly törekény a modern világ. Két tényező tartja életben.

Az egyik a honpolgárok elkötelezettsége a szabadság szelleme és intézményei iránt – ez az, amit úgy neveztem, hogy állandóan hitelesítjük aláírásunkkal a „minden ember egyformán szabadnak született” mondatot. Nem minden modern ember írja alá ezt a mondatot. Így például a rasszisták sem. De ameddig léteznek demokratikus intézmények, mindig lesznek polgárok, akik aláírják.

A másik tényező a haladás eszméje, ha nem az egyetemes fejlődés gondolatát értjük rajta. Ennek az eszmének tényszerű igazságát a tudomány és a technika valóságos fejlődése látszik igazolni. A haladás eszméje azonban ennél szélesebb perspektívát ölel fel. A haladás azt is jelenti, hogy csökken a világban a társadalmi eredetű – többek között a modern társadalmi berendezkedés elterjedésének felróható – szenvedés. A szabadság eszméjének és a haladás így értelmezett eszméjének szelleme a felvilágosodás pozitív és nélkülözhetetlen öröksége.

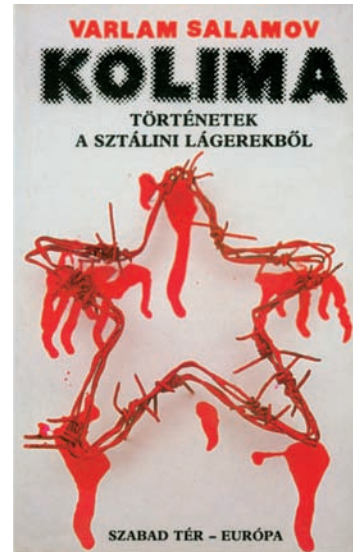
De van a felvilágosodásnak egy másik öröksége is, mely egyre inkább tehetetlenné vált a modern világ megértésében, mivel olyan illúziókhöz vezetett, melyekben vagy tovább hiszünk, és akkor semmit sem értünk, vagy többé nem hiszünk, s ezzel kiteszük magunkat a terméketlen kétségbeesésnek. Ez az illúzió abban foglalható össze, hogy a modern világ jobb, nemezebb, igazabb a premodern társadalmi berendezkedéseknél, hogy az emberek boldogabbak lesznek itt, mint amilyenek a régi világokban voltak, hogy a mi világunk testesíti meg az Ész győzelmét az esztelenség, az előítéletek barbár világa felett. Ez az illúzió azt ígéri, hogy mi leszünk az örök béke kikötője – az irracionális hitektől vezetett gyilkosságok történelmének diadalmos végállomása. Legfeljebb ezentúl nem hódítóknak, hanem felszaba-

Mártíremlékmű (részlet),
Varga Imre alkotása, 1990

dítóknak fogjuk nevezni magunkat, s esetleg még jogosan is. Ha más nem is, legalább Auschwitz és a Gulag kiábrándíthatott volna minket a modernséghez fűződő efféle illúzióinkból, ugyanakkor elpusztulásuk megkérdőjelezhetette volna a modernség diabolizálását. Igaz, egyiket sem tette.

Így tehát, mielőtt röviden bemutatnám a modern társadalmi berendezkedés modelljét, előre kell bocsátanom, hogy szerintem a mi világunk se nem jobb, se nem rosszabb, mint számos korábbi társadalmi berendezkedés, csak más. Nem mindenben más, de teljesen más. Nem leszünk itt sem boldogabbak, sem boldogtalanabbak, legfeljebb más okoz boldogságot és másként. A nosztalgia éppen olyan hamis vágy, mint a világi megváltás akarása. Nem tudunk kibújni a bőrünkől és egy korábbi világtípusba visszatérni elmondhatatlan emberi és kulturális áldozatok nélkül. Ez a világ sem tart örökké, a jövőről azonban semmit sem tudhatunk. Ebbe a világba születünk, itt és most élünk, ebben a világban is fogunk meghalni. Kötelességeink is e világ keretei között vannak. Kortársainkért és közvetlen utódainkért vagyunk felelősek. A felvilágosodás két, az előbb röviden említett hagyatékához csak úgy tudunk hűségesek maradni, ha a többihez hűtlenek leszünk.

Szabadság és egyenlőség

Hogy egy kissé leegyszerűsítve fejezzem ki mondanivalómat: a modern társadalmi berendezkedés szerkezete egyenes ellentéte minden premodern társadalmi berendezkedés szerkezetének. Ezt a gondolatot Niklas Luhmann, neves német szociológus úgy fogalmazta meg, hogy a premodern társadalmak a rétegződésre, míg a modern társadalmak a funkcióra alapozódnak.

A premodern társadalmakra úgynevezett természetes hierarchia jellemző. A társadalmi rétegződésbe tehát beleszületünk. A rabszolga fia rabszolgának születik, a nemes fia nemesnek, a polgár fia polgárnak, a férfi férfinak, a nő nőnek – nem pusztán biológiai vonatkozásban, hanem a társadalmi hierarchiában betöltendő szerepe szempontjából is. Mindenki azzá válik, aminek született, azaz társadalmi funkciója születése pillanatában adott. A rabszolganő a rabszolganő szerepét fogja betölteni, az angol gróf elsőszülött fia földbirtokos, másodszülött fia katona, harmadszülött fia lelkes lesz. A hierarchia csúcsán többnyire egyetlen férfi – törzsfőnök, király, császár vagy kivételesen egynéhány férfi – áll. Ezekben a társadalmakban a szükségletek, továbbá a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök is hierarchikusan vannak elosztva és újra nem oszthatók. Például az írni-olvasni tudás a hierarchia alján tartózkodónak nem szükséglete, ezért nem is létezik számukra a szükségleteket kielégítő intézmények. Ez a radikálisan egyenlőtlen esélyek világa, ahol ezt az egyenlőtlenséget természetesnek, esetleg Istentől elrendeltnek fogadják el.

Ennek a természetesnek hitt világrendnek oszlopait rázza meg a felvilágosító beszéd Sámsonja: minden ember egyenlően szabadnak született. Már említettem, hogy szemben azzal a mondattal, mely szerint az egyik

Ressentiment:

a francia eredetű szóval Nietzsche írja le az egyenlőség gondolatából és gyakorlatából származó, vele természetesen összefonódó, irigységre és ellenérzésre késztető hagyományt és intézményrendszert. Ressentiment jellemezte szerinte a bibliai zsidóságot, mivel magukat nem az istenektől, hanem rabszolgáktól származtatva az uralkodást bűnnek tekintették, ahogy ressentiment jellemző az egyetemes szeretetet hirdető kereszténységre és az egyetemes egyenlőséget hirdető demokráciára és a szocializmusra is.

Nihilizmus:

köznapi értelemben nihilista az, aki tagadja minden érték érvényességét, míg az orosz hagyomány az anarchistákat is gyakran azonosítja a nihilistákkal. A jelenkori filozófia a nihilista kifejezést leggyakrabban Nietzsche értelmezésében használja. Eszerint nihilista az, aki tagadja az életet. Így például a kereszténység is nihilizmus, de a keresztényellenes tudományos pozitivizmus is az. Többféle nihilizmusról beszélhetünk tehát. Leegyszerűsítve: az egyik típus a Semmit akarja – mint a kereszténység –, a másik típus semmit sem akar – mint a kadens irányzatok.

ember szabadnak születik, a másik pedig szolgának, annak a mondatnak, hogy mindenki egyenlően szabadnak születik, nincs pozitív értelme. Azaz az értelme a tagadásban van. Azt valljuk ezzel a mondatnal, hogy nem születési helyünk határoz meg bennünket. A felvilágosodás beszédfordulatai közül manapság – mondjuk Mozart *Varázsfuvolájának* humanizmusát elmarasztalva – sokan gúnyolják az „én ember vagyok” hitvallást. Hiszen ember, amúgy általánosságban valóban nem létezik, csak ilyen vagy amolyan ember. Ez persze jogos kifogás. Nem felejthetjük el azonban, hogy az „én ember vagyok” kijelentés is egy rejtett tagadás kifejezése. Azt jelenti: én nem jobbágyember, úr, herceg, zsidó, eretnek, paraszt vagyok, nem, én egyszerűen, mint mindenki más, ember vagyok.

Ebben a hierarchikus rend oszlopait megrázó mondatban az a gondolat is kifejeződött, hogy ami eddig természetesnek tűnt, az nem természetes – éppen az ellenkezője a természetes. Nem természetes, hogy a nőnek mindig a férfi parancsol, nem természetes, hogy alattvalók vagyunk és nem honpolgárok, nem természetes, hogy életutunkat születésünk határozza meg. Röviden: az egyenlőtlen esély nem természetes.

A modernség alapeszméje az egyenlő esély. Persze sehol sem egyenlők az esélyek. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy ez a modernség alapeszméje. Mert amíg az egyenlőtlen esély a természetes, addig a modernség dinamikája nem kérdőjelezheti meg az adott rend társadalmi igazságosságát. Mihelyt megfogalmazódik az egyenlő esély eszméje, minden társadalmi intézmény és intézkedés kiteszi magát annak, hogy igazságtalannak fogják bélyegezni, mivel nem segíti elő az esélyek kiegyenlítését, az egyenlő esély állapotának megközelítését.

Tévedés ne essék, az egyenlő esély eszméje nem a társadalmi egyenlőség eszméje. Arról van szó, hogy mindenki ugyanarról a startvonalról indulva kezdje meg a futóversenyt. Az egyik előre fut, a másik elmarad. A végeredmény egyenlőtlen lesz. De míg a premodern társadalmakban az egyenlőtlenesség volt a természetes kiindulópont, és mindenki beleszületett abba a funkcióba, amelyet a későbbiekben gyakorolnia kellett, a modernségben éppen fordított lesz a helyzet. Az ember szabadnak születik, azaz életútját nem határozza meg születése. Minden ember *self-made man*. Az első szimbolikus modelljei az efféle *self-made man*nek Napóleon és Rothschild. Vagy ahogy Napóleon mondta, minden katona tarsolyában ott lapul a marsallbot. Persze, tehetnénk hozzá, kevés közkatonából lesz marsall. A modern társadalom éppen ezért elégedetlen társadalom. Hiszen mindenki lehet marsall, miniszterelnök, milliomos, általában híres ember, de csak egyesek lesznek. S akik nem lesznek, gyakran érzik ezt sérelemnek, esetleg sötét erők manipulációjának. Minden társadalmi berendezkedésnek megvan a maga sajátos lelki betegsége. A modern társadalom lelki betegségei közül a Nietzsche által már olyan gondosan elemzett **ressentiment**, e fájdalmas irigység az, ami éppen az egyenlőség eszméjével tart rokonságot. Hogy ez egy morális betegség – a **nihilizmus** – motivációjává is válhat, az már korán kiderült, így például a *Bűn és bűnhődés* Raszkolnyikovjának esetében. Dosztojevskij hőse Napóleont akarja utánozni, mikor pénzéért megöli az általa életre érdemtelennek ítélt gazdag öreg-

asszonyt és annak ártatlan, félkegyelmű nővérét. A modern embernek meg kell tanulni tisztességesen együtt élni azzal a tudattal, hogy másoknak, esetleg kevésbé érdemeseknek is, minden jobban sikerül.

Piac, tudományos-technikai haladás, politikai berendezkedés

A modern világban tehát nem a társadalmi hierarchiában születésünktől kezdve betöltött helyünk határozza meg a funkciót, amit végzünk, hanem fordítva, a funkció, amit végzünk, fogja meghatározni a társadalmi hierarchiában betöltött helyünket. Ebben a világban a szükségleteket és kielégítésük eszközeit sem lehet többé a születés meghatározta helyhez rendelni. Miután az elosztás intézménye fokozottan a piac lesz, a funkcióknak megfelelő szükségletkielégítő eszközöket csak mennyiségileg lehet meghatározni. Mindenért pénzzel fizetnek. Van, aki sok pénzre tesz szert, van, aki kevésre, de mindenkit pénzzel fizetnek ki. De mivel a pénzt nem lehet sem megenni, sem felöltetni, a mennyiséget mindenki a maga módján különböző minőségekké, minőségi szükségletkielégítőkké fordítja vissza. Ez is jó példája annak, hogy miért nem beszélhetünk – a modernség esetében sem – mindenoldalú haladásról vagy hanyatlásról. Mert igaz ugyan, hogy a monetarizálódás sok szépséget pusztított el és pusztít el ma is, de az is igaz, hogy szabadságot jelent, már csak annyiban is, hogy a személyes függőséget a dolgoktól való függőséggel helyettesíti, s ez nemcsak a szabadság egy eleme, de jót tesz az emberi méltóságnak is.

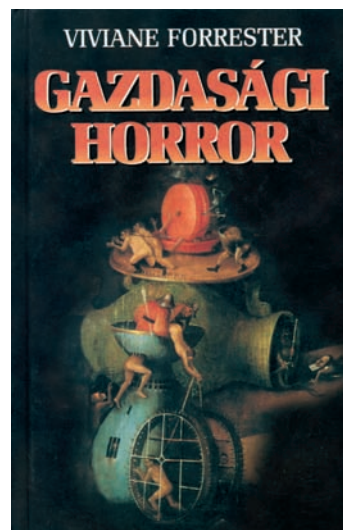
Minél kevésbé korlátozott a piaci mechanizmus, minél inkább önszabályozó, annál inkább beszélhetünk kapitalizmusról. A kapitalizmus a javak és emberek elosztásának az a módja, mely nélkül a modern társadalom nem lenne képes fennmaradni. A kapitalizmus forradalmi radikalizmusa a hagyományos kapcsolatok állandó felbomlasztásához vezet, ugyanakkor veszélyezteti is azt a világrendet, melyet fenntart. Ezért kell mindig intézményesen korlátok közé szorítani. Ezt teszi a szocializmus, azaz a szociáldemokrata politika, mely a kapitalizmussal szemben konzervatív, és igyekszik az újraelosztás politikáját érvényesíteni. Hol az egyik, hol a másik tendencia kerül túlsúlyba. Ezt neveztük – Fehér Ferencsel együtt – a modernitás ingájának.

Kapitalizmus van, de kapitalista társadalom nincsen. Ugyanis a javak, természeti kincsek, emberek, jövedelmek piaci elosztása a modern társadalmi berendezkedésnek csupán egy, bár elengedhetetlen alkotórésze. A másik kettő a tudományos-technikai haladás, illetve a modern politikai berendezkedések. Ez a három alkotórész kölcsönösen támogathatja egymást, ahogy konfliktusba is kerülhetnek egymással.

A tudomány és technika fejlődésével kapcsolatban beszélhetünk egyedül haladásról abban az értelemben, hogy a nyereségek itt nem járnak együtt veszteségekkel magán a tudományos-technikai fejlődésen belül. Hogy ez

*F. M. Dosztojevszkij portréja,
V. G. Perov festménye, 1872*

Konzervativizmus:

a fogalmat nem pártpolitikai, hanem filozófiai szempontból értelmezem. Mivel a kapitalizmus állandóan forradalmasítja, felforgatja az emberek életét, széttepi a hagyományos kapcsolatokat, minden mozgalmat ideológiájuktól függetlenül konzervatívnak nevezek, mely ezt a tendenciát mérsékelni igyekszik. Régebben a feudális kapcsolatokat védtek a konzervatívok, ma azonban ezek a kapcsolatok többnyire már nem léteznek. A szociáldemokratá mozgalma és pártok konzervatívok, mivel mérséklék a kapitalizmus romboló hatását, az újraelosztás megszervezésével védik azokat, akiket teljesen elpusztítana a kapitalista permanens forradalom. Keresztényszocialista pártok is betölthetik ezt a funkciót.

Liberalizmus:

a liberalizmusnak két ága van: politikai liberalizmus és gazdasági liberalizmus. A kettő összekapcsolódhat, de nem mindig kapcsolódik össze. A politikai liberalizmus a hangsúlyt a szabadságjogok, polgárjogok, kisebbségi és egyetemes emberi jogok védelmére helyezi. Liberális demokrácia az a demokrácia, amelyben a demokráciát a politikai liberalizmus korlátozza, tehát melyben a többség nem rendelkezhet korlátlanul a kisebbség élete felett. A gazdasági liberalizmus a piac szabadságát védelmezi a piacmechanizmust korlátozó intézkedésekkel szemben.

a haladás hatásában veszteséggel is jár, az más lapra tartozik. Mindenesetre másfajta tudásokkal – például a vallási vagy a filozófiai tudással – szemben a modern tudomány, mindenekelőtt a természettudomány és a technikai tudomány, kumulatív. Ez azt jelenti, hogy későbben többet vagy jobban tudunk, mint korábban, és ez a folyamat korlátlanul tűnik, bár feltehetjük, hogy nem korlátlan, minthogy semmilyen tudás sem az. A modern tudomány és technika fejlődése tehát egyenes vonalú, azaz itt, és egyedül itt tudjuk összehasonlítani a nyereségeket a veszteségekkel, s nyugodtan állíthatjuk, hogy a nyereségek felülmúlják a veszteségeket. Persze megint csak akkor, ha elszigeteljük a tudományos-technikai tudás felhalmozódását a modern világ más szféráitól és jelenségeitől.

Egyre fontosabb elválasztani a tudományos eredményeket azok technikai alkalmazásától. De minél fontosabb, annál kevésbé lehetséges, ám erkölcsi szempontból annál inkább szükséges. Ilyen erkölcsi és politikai probléma például a nukleáris energia hadi célokra való felhasználásának tilalma. A tudományos haladás és az új technológiák – például a klónozás – alkalmazása közötti feszültség dilemmáival minden egyes esetben konkrétan kell szembenézni. A tudományos fejlődés azonban – a modernség fennmaradásának fenyegetettsége nélkül – politikai eszközökkel nem állítható meg.

A kumulatív fejlődés az a sajátosság, ami a tudományos világképet a modern világ uralkodó világképévé tette. Az uralkodás ebben az esetben is legalább kétféle jelent, mint a fogalom görög eredetije: az *arché* egyrészt alapelvet jelent, melyre minden tudás visszavezethető, másrészt hatalmat, azaz uralmat a szó tágabb, társadalmi, politikai értelmében. A premodern társadalmak uralkodó világképei, a vallások, továbbra is a hit és a hitélet középpontjai, de ami a világegyetemről való tudást illeti, kritikai és ellenzéki pozícióba szorulnak.

Egyes filozófusok szerint a „modern politikai berendezkedés” kifejezés tautologikus, mivel politikai berendezkedésről – talán a görög polis és a római köztársaság kivételével – csak a modernség kialakulásától kezdve beszélhetünk. A politika a jövőre vonatkozó olyan gondolkodást igényel, mely többé nem a jelen meghosszabbítása, s nem merül ki az egyik királynak egy másikkal való felváltásában. De akár elfogadjuk ezt az elméletet, akár nem, egy bizonyos: a modern kor kifogyhatatlan új politikai hatalmi formák, új intézmények kidolgozásában és bevezetésében. A modern világban találták ki az abszolút monarchiát, az alkotmányos monarchiát, a nemzetállamot, a parlamenti rendszert, az emberi és állampolgári jogokat, az írott és megváltoztatható alkotmányt, a képviselői, választáson alapuló demokráciát, a hatalom megosztását törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmakra, az úgynevezett vallásilag semleges államot, ahogy a totális államot és társadalmat is. Csak a modernségben alakultak ki az úgynevezett politikai-társadalmi világnézetek, amilyen a **konzervativizmus**, a **liberalizmus**, a **szocializmus**, majd a későbbiekben a kommunizmus és a fasizmus. Csak a modernségben alakulnak ki az osztálytársadalmak, majd a modernség teljes győzelmével az osztály nélküli, avagy tömegtársadalmak. Csak a modernségben van a politikai stratégiára vonatkozó racionális diskurzus, ahogy

csak itt van fundamentalizmus is. Röviden összefoglalva: csak a modern világban léteznek **ideológiák**.

Az előbb említett három tényező, azaz a piacon történő elosztás, a tudományos-technikai tudás felhalmozódása, végül a választott és választható politikai szerkezet együtt jellemzik a modern társadalmi berendezkedést. Már utaltam rá, hogy ez a három tendencia kölcsönösen támogatja egymást, de időnként súlyos konfliktusba is kerülhetnek egymással. Így például – ahogy ezt Polányi Károly *A nagy átalakulás* című híres könyvében elemezte – a piac működésébe való állami beavatkozás már a 19. században is ennek a konfliktusnak a kifejeződése volt. Közismert az az amerikai mozgalom, mely az adózás ellen lépett fel – mondván, hogy az a magántulajdonhoz való jog megszorítása –, kevés sikerrel. A jóléti államokban, így például Svédországban, az állam piacmozgást korlátozó szerepe már hosszú ideje erőteljes, míg más államokban, ahol hiányzik egy erős szociáldemokrácia, ez jóval kevésbé érvényesül. De valamennyire ma már mindenütt érvényesül. Ha a tudomány és a technika önfejlődésébe csak kismértékben is, alkalmazásába annál inkább beleszól a politika. Manapság például azt látjuk, hogy korlátozza a genetikai kísérletek folytatását. S bár a politika nem erkölcsön alapul, létezik politikai erkölcs, továbbá a politikai sikeresség egyik feltétele, hogy a politikus ne sértse a választók erkölcsi érzékét. Így az állami beavatkozást motiválhatják erkölcsi és vallási szempontok is.

Ugyanakkor a piaci elosztás – mindenekelőtt a kapitalizmus – dinamikája is erősen befolyásolja a modernség másik két tényezőjét, és konfliktusba is léphet velük. Ma a tudományos kutatásnak igen nagy tőkére van szüksége, s ezért a piac befolyása a tudományos és technikai tudás felhalmozásának irányára jelentős. A politika korlátozhatja ugyan a piacot, de engedelmessé kell neki. Főleg ma, a globális világgazdaság korában, a politika megbukik, ha nem veszi figyelembe a gazdasági feltételeket és azok határait.

Végül a tudomány és technika fejlődésének felbecsülhetetlenül nagy hatása van mind az elosztás rendszerére, mind pedig a politikára. Elég, ha csak arra gondolunk, hogyan változtatta meg a televízió a politizálás természetét vagy akár a mobiltelefon a tőzsdei spekuláció lehetőségeit.

De, kérdezhetnék, mi vagy ki mozgatja a három tényező kölcsönhatásának alakulását? Vajon egy automatikus rendszerrel van dolgunk? Semmiképpen sem.

Ne felejtjük el, hogy a modernség a szabadságon alapul – a szabadság pedig olyan alap, mely nem alapo meg semmit. Nemcsak a modernség előkészítése, hanem működése is feltételezi azt a cselekvésben kifejeződő beszédet, amit a modernség dinamikájának neveztem. S most térnék vissza egy megelőlegezett gondolatra: a modernség éltető eleme a modernség dinamikája. Mivel állandóan azt mondjuk, hogy „ez így nem jó, ezt jobban lehetne csinálni, ez így nem igazságos, egy másfajta intézmény igazságosabb lenne, ez így nem igaz, valami más az igazán igaz” – ezért és ezzel tudjuk a modernség három tendenciáját valahogyan mindig egyensúlyban tartani, pontosabban szólva, az állandóan megbillenő egyensúlyt

Szocializmus:

szocializmuson nem szocialista társadalmat értek, mivel ilyen nincs, nem volt és nem is lehet, ahogy kapitalista társadalom vagy kapitalista állam sincsen. Tiszta kapitalizmus az önszabályozó piac, mely eredetileg az egyének – a kapitalisták – birtokolta magántulajdon mozgásaként működött. De a szocializmus ott volt már a kapitalizmus bölcsőjénél, mint az a tendencia, politika és mozgalom, amely az önszabályozó piacot korlátok közé szorítja. Ahogy kezdetben a kapitalizmust a kapitalisták, úgy – szintén kezdetben – a szocializmust a munkásosztály képviselte. Ma tömegtársadalmakban élünk, melyekben mindkét osztály csak maradványaiban létezik. De a kapitalizmus maradt, ahogy maradt a szocializmus is, amelyet többnyire a szociáldemokrata típusú pártok képviselnek.

Ideológia:

a fogalmat értékmentesen használom. A modern világban, amelyben az eszmerendszerek választhatók, a politikai vagy társadalmi cselekvést vezető és rendező eszmerendszereket nevezem ideológiáknak. Egy funkcióra alapozott társadalomban az eszmerendszerek funkciója, nem pedig eredete a döntő.

újra visszaállítani. Gyakran kríziseken, sőt kataklizmákon keresztül, de mégis. Ha ez egyszer nem sikerülne, akkor világunk, ez a nagyon is törékeny modern világ, elpusztulna egy apokalipszis rémségei közepette, melyet az emberek okoztak.

A liberális demokrácia – a legkisebb rossz

Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874–1965)

Churchill mondását sokan idézik: a demokrácia rossz politikai intézmény, de nem találtak ki jobbat nála. Ez a mondás mindenképpen igaz, ha demokrácián a modern liberális demokráciát értjük. Mert ha meggondoljuk, hogy a modernség három tendenciáját a modernség dinamikája tartja viszonylagos egyensúlyban, akkor ezzel azt is mondjuk, hogy a legjobb modern politikai berendezkedés olyan berendezkedés, mely ennek a dinamikának a gyakorlását leginkább elősegíti vagy lehetővé teszi. A totális rendszerek is modernek, az autoritárius rendszerek is lehetnek azok, a fundamentalizmus ideológiájára alapozó országok is. Csak kevésbé képesek arra, hogy a modernség dinamikáját életben tartsák, hiszen kevesek gyakorolják. S ennyiben, ha nem is demokráciák, parazita képződményei a modernségnek, mert abból élnek, hogy vannak demokráciák. Igen sokan elemezték már, hogy a kapitalista világgazdaság működésének következményeképpen ma a földgolyó szegény és gazdag népekre oszlik, s hogy a gazdag országok abból lettek gazdagok, hogy a szegények szegényebbek lettek. Ebből két dolog következhetne, legalábbis elvileg. Az egyik, hogy jobb lett volna nem modernné válni. Ez az eshetőség nem áll reálisan nyitva. A másik, a modernség dinamikájának globálissá válása, egy globális újraelosztás politikájának képviselése, ami azonban igazán csak demokráciákban lehetséges.

A modernség működésének modellje tehát egy konfliktusmodell. Sosem láthatjuk előre, hogy melyik konfliktus oldódik meg s hogy melyik nem, hogy amennyiben megoldódik, mikor oldódik meg és hogyan. Sokkal kevesebbet tudunk világunk jövőjéről, mint a premodern társadalmak hagyományos embere. De legalább többet tudunk tenni érte – vagy ellene.

Az a kép, melyet röviden felvázoltam, nem kórkép, csak vázlatos kórkép. Használják fel úgy, ahogy akarják vagy tudják.

Ajánlott irodalom

Bauman, Zygmunt: A modernitás és a holokauszt. Bp.: Új Mandátum, 2001.

Fehér Ferenc – Heller Ágnes: A modernitás ingája. Bp.: T-Twins K., 1993.

Fukuyama, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Bp.: Európa, 1994.

Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp.: Századvég – Gondolat, 1993.

Habermas, Jürgen: Faktizität und Geltung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.

Heller Ágnes: Életképes-e a modernitás? Debrecen: Latin Betűk, 1997.

MacIntyre, Alasdair: Az erény nyomában. Bp.: Osiris, 1999.

Polányi Károly: A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei. Bp.: Mészáros Gábor kiadása, 1997.

Rorty, Richard: Esetlegesség, irónia és szolidaritás. Pécs: Jelenkor, 1994.

